
**РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЗДОБУВАЧІВ
ВИЩОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ РИТОРИКИ**

Прокопчук Л. В., Лебедь Ю. Б., Скрипник Н. І.
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-456-6-14>

ВСТУП

Модернізація вітчизняної мовної освіти, задекларована в державних документах, серед яких – Закони України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.), Національна доктрина розвитку освіти (2002 р.), концепція «Нова українська школа» (2016 р.) та ін., передбачає запровадження компетентнісного підходу до навчання. Ще на початку ХХ ст. видатний американський філософ, педагог Д. Дьюї стверджував, що метою освіти має бути не нагромадження в учнів предметних знань, а формування вмінь їх застосовувати. Понад століття минуло відтоді, проте в сучасному глобалізованому суспільстві, де викладач втрачає монополію на володіння знаннями через швидкий і водночас легкий доступ до потрібної інформації, ці міркування постають особливо актуальними. Справді, вільно почуватися в лавіноподібному інформаційному просторі сьогодення можна лише за умови здатності аналізувати, оцінювати, узагальнювати, висновкувати, тобто мислити критично.

Всесвітній економічний форум визнав критичне мислення однією з 10 ключових навичок особистості у ХХІ столітті¹, що передбачає аналітичність мислення, логічність, системність, самостійність, рефлексивність. Тому-то «вектор сучасної освіти скеровано з метою навчити особистість, як віднайти інформацію, критично оцінити її достовірність, запропонувати нові ідеї розв'язання професійних ситуацій, мотивувати до самоосвіти»².

¹ Якими будуть основні 10 навичок у 2025 році – Всесвітній економічний форум опублікував список. URL:<https://nus.org.ua/news/yakymy-budutosnovni-10-navychok-u-2025-rotsi-vsesvitnij-ekonomichnij-forumopublikuvav-spysook/>

² Семенов. О., Кульбаська О. Формування м'яких навичок студентів-філологів у міжрегіональному проєкті з інфомедійної грамотності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2021, № 4 (108). URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2193/1/4%2C2021%20%285%29%20%28pdf.io%29.pdf>

Проблему формування критичного мислення вивчали віддавна. Ще Конфуцій стверджував, що навчання без міркування є марною працею. Відомий український педагог В. Сухомлинський зауважував, що в освітньому процесі інтелектуальні зусилля мають бути спрямовані не на пасивне отримання знань, а на осмислення тієї чи тієї інформації. Формування критичного мислення було важливим складником розумового виховання в педагогічній концепції педагога-гуманіста. «Уроки мислення серед природи» В. Сухомлинського сприяли формування вмінь і навичок спостерігати, аналізувати, осягати причинно-наслідкові зв'язки, тобто критично мислити³.

Феномен критичного мислення обґрунтовано в працях зарубіжних і вітчизняних науковців, таких як Дж. Брунер, Н. Вукіна, Н. Дементівська, Д. Дьюї, М. Ліпман, Л. Рибак, Т. Полонська, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло та ін. М. Ліпман критичне мислення потрактує як «уміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження, оскільки воно а) засновується на критеріях, б) є таким, що самокоректується, в) ураховує контекст»⁴. Складниками критичного мислення науковець вважає: *уміння мислити* (передбачає володіння прийомами опрацювання інформації, роботи з першоджерелами); *відповідальність* (уміння аргументовано спростовувати недостовірну інформацію, належно обґрунтовувати власні міркування, дотримуючись принципів академічної доброчесності, морально-етичних норм); *самостійні судження*, що є наслідком творчої мисленевої діяльності, а не репродуктивного мислення; критерії критичного мислення; *самокорекція*, що передбачає здатність до самоаналізу й адекватного оцінювання власної діяльності та поведінки; готовність до діалогу, навіть більше – до дискусії⁵.

З педагогічного погляду сутність цього поняття потрактує О. Пометун, визначаючи критичне мислення як «окремий тип мислення, який характеризується активністю, цілеспрямованістю, самостійністю, дисциплінованістю та рефлексивністю та передбачає розвиток у процесі навчання здатності людини: визначати проблеми, аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати альтернативи й оцінювати їх, обирати спосіб розв'язання проблеми чи власну позицію щодо неї й обґрунтовувати свої погляди,

³ Заболотня О. Використання педагогічних ідей В. О. Сухомлинського в процесі формування критичного мислення особистості. URL: file:///C:/Users/123/Downloads/pedvisnik_1_2_2023-71-75.pdf.

⁴ Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.; Наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ: Вид-во «Плянди», 2006. С. 7.

⁵ Там само. С. 7–9.

робити свідомий вибір і діяти»⁶. Отож лише опанувавши основи критичного мислення особистість спроможна неупереджено мислити в альтернативних системах уявлень, ухвалювати конструктивні рішення, ефективно комунікувати.

Проблемі розвитку критичного мислення здобувачів вищої школи присвятили свої дослідження В. Буряк, С. Вихор, Л. Драгієва, Л. Ларічева, О. Павлова, О. Пометун, О. Радченко, С. Терно, О. Тягло, Т. Хачумян та ін. У теорії і практиці мовної освіти напрацьовано певні підходи та прийоми навчання. Науковці визначають два основні підходи в навчанні критично мислити – через вивчення навчальної дисципліни «Критичне мислення» або ж через відповідну організацію освітнього процесу під час вивчення тої чи тої навчальної дисципліни⁷. Поділимося досвідом розвитку критичного мислення на заняттях з риторики у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського та Комунальному закладі вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж».

1. Навчально-методичний інструментарій розвитку критичного мислення здобувачів вищої школи

Навчальний посібник, переконані, був, є і надалі слугуватиме дієвим інструментом управління освітньою діяльністю здобувачів вищої освіти, а отже одним із механізмів розвитку критичного мислення ЗВО. Не втрачають актуальності міркування видатного польського педагога, письменника, громадського діяча Януша Корчака про те, що завданням книг є «полегшити, прискорити пізнання життя, а не замінити його»⁸. Навчальний посібник «Практикум з риторики»⁹ покликаний оптимізувати процес самопідготовки до занять, розвивати потребу в самопізнанні, мотивувати до самовдосконалення, саморозвитку. Автори прагнули, аби кожне з дев'яти практичних занять стало вишколом сформованих у ЗЗСО компетентностей, таких як здатність критично мислити, креативність; здатність аналізувати проблеми та генерувати оптимальні рішення для їх розв'язання; здатність висловлювати власну позицію та, якщо потрібно, її аргументувати; спростовувати міркування опонента; здатність запанувати над собою в стресових ситуаціях та ін.

⁶ Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 94.

⁷ Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. Харків: Вид. група «Основа», 2009. С. 57.

⁸ 2300 вибраних мудрих думок про книгу і читання / упоряд. Г. М. Голиш. Черкаси : Вертикаль, 2018. С. 133.

⁹ Прокопчук Л. В., Лебедь Ю. Б. Практикум з риторики : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «Твори», 2023. 200 с.

До кожного з практичних занять подано епіграф, що містить квінтесенцію запропонованої для обговорення теми.

Робота з епіграфом на занятті не лише впливає на створення відповідного емоційного настрою, але й зацікавлює студентів, мотивує їх, налаштовує на роботу. Пропонуємо студентам різні варіанти роботи над епіграфом: зачитати епіграф і визначити основну думку; прокоментувати зміст епіграфа; визначити основні завдання заняття та ін. Наприклад, на початку заняття «Структура публічного виступу» пропонуємо прокоментувати слова Дейла Карнегі «Публічний виступ – це мандрівка до певної мети, і її маршрут має бути нанесений на карту». Студенти висновкують про те, що підготовка будь-якого публічного виступу передбачає ретельне його опрацювання й записування тексту виступу для того, щоб не загубити думки; упорядкувати, систематизувати відомості, вибудувати міркування в логічній послідовності. До того ж перерахування дасть змогу не тільки детальніше розглянути ту чи ту думку, але й уникнути порушення чинних мовних норм.

На занятті «Історичні витоки та розвиток світової риторики» студенти, апелюючи до слів Й. Гете «Найкраще, що ми отримуємо від історії, – це ентузіазм, який вона запалює в нас», визначають основні завдання заняття.

У рубриці «Інтелектуальна розминка» пропонуємо систему запитань з актуалізованої проблеми. Традиційно їх диференціюють на закриті і відкриті¹⁰. Закриті запитання слугують орієнтирами в підготовці до практичного заняття і допомагають здобувачам освіти зосередити увагу на найголовнішому у вивчуваному матеріалі. Наприклад, *Які вимоги висувають до інформаційних промов? Якою може бути модель розповіді про себе? Скільки є законів риторики? Хто такі логографи? У який період відбувається формування вітчизняного ораторського мистецтва? Як класифікують промови за знаковим оформленням? Які є методи мнемонічного запам'ятовування?*

Відкриті запитання стимулюють критичне мислення здобувачів освіти, оскільки відповіді на них передбачають розумові операції вищого порядку – аналіз, синтез, оцінювання. Наприклад, *Чому риторика називають універсальною наукою? Чи погоджуєтесь з думкою, що успіх оратора зонайбільше залежить від уміння встановлювати контакт з аудиторією? Життєвий досвід кого з відомих вам особистостей може слугувати підтвердженням істинності міркувань Цицерона «Поетами народжуються, ораторами стають»? У чому полягає відмінність між античною й християнською риторикою?*

¹⁰ Пометун О. Запитання на уроці: Навіщо? До кого? Як і про що? : Метод. посібник для вчителів загальноосвітніх шкіл. Київ, 2019. 96 с.

На ці запитання не можна відповісти «так» чи «ні», оскільки вони потребують пояснення і можуть мати декілька варіантів відповіді, кожен з яких правильний. До того ж запропонований варіант відповіді варто чітко аргументувати, підставою чого можуть слугувати конкретні факти, знання або життєвий досвід.

У рубриці «Практичний тренажер» подано систему вправ, які, услід за Н. Голуб, диференціюємо за організаційною ознакою на підготовчі, тренувальні аналітичні та творчі¹¹.

Підготовчі вправи покликані вдосконалити вміння формулювати тему майбутнього виступу, добирати й опрацьовувати літературу з окресленої теми, моделювати аудиторію, а також сприяють розвитку критичного мислення. Наприклад: *Запропонуйте тему виступу в студентській аудиторії, визначте коло питань для розгляду. Аргументуйте вибір теми. Визначте тип промови за метою.*

Підготуйте картку-інформатор на одну із запропонованих тем: Як дібрати тему, щоб тебе слухали; Вимоги до формулювання теми; Запорука успішності виступу; Важливість підготовчого етапу; Де почерпнути цікаві відомості, факти, ідеї?

Тренувальні вправи сприяють удосконаленню мовленнєвого апарату, зокрема, виробленню правильної дикції, умінь оптимально використовувати природні можливості голосу відповідно до потреби; вправи – тренування виголошення тих чи тих частин промови; ситуативні вправи. Наприклад: *Вимовити запропоновані слова, передавши різноманітні емоції (радість, сум, захоплення, презирство, питання, здивування, співчуття): сонце, голубка, щасливий, молодий, знаєш.*

Аналітичні вправи найбільшою мірою сприяють розвитку критичного мислення, оскільки вдосконалюють вміння і навички аналізувати матеріал, висловлювати оцінні міркування, пропонувати оптимальні шляхи оволодіння ефективним мовленням, а також здійснювати самоаналіз й рефлексію власної мовленнєвої діяльності. Наприклад: *Прослухайте і проаналізуйте один із запропонованих виступів за поданим алгоритмом. Промова Президента України Володимира Зеленського в Конгресі США (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Tt8jI9sEtk0>); Промова Ліни Костенко у Львові (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mPImx1TkD-Y>); Промова Любомира Гузора «Найбільшим щастям людини є відчуття, що ми є люблені» (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SUakSCIOOrw>); Промова Андрія Зелінського «Кожна перемога – досягнення команди» (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pygRfSH-Xsw>).*

¹¹ Голуб Н. Система вправ з риторики для студентів педагогічних спеціальностей. *Дивослово*. 2007. Грудень (609). С. 21.

Схема аналізу: 1. Актуальність теми. 2. Для якої аудиторії призначено промову? 3. Якою є промова за метою створення (укажіть мету загальну й конкретну)? 4. Визначте основну проблему й головну думку промови. 5. Визначте рід і вид промови. 6. Виділіть основні композиційні частини виступу: вступ, основну частину, висновок. Наскільки кожна з них відповідає риторичним вимогам. 7. Сформулюйте основні тези виступу. 8. Які аргументи використано в промові? Подайте приклади. 9. За допомогою яких невербальних засобів оратор підтримував контакт із аудиторією? Оцініть їх з погляду їхньої доцільності. 11. Чи враховано особливості аудиторії? Як це відбилося в промові? 12. Як ви вважаєте, чи вдалося ораторові досягти поставленої мети? 13. Чи правильно було розраховано час виступу. 14. Ваше враження від промови. 15. Яку (які) пораду (поради) дали б ораторові?

Творчі вправи спрямовані на вдосконалення мовленнєвої творчості, вміння складати промову з певної теми для різних ситуацій. Наприклад: *Підготуйте і виголосіть промову на одну із запропонованих тем (тривалість – до 5 хвилин; визначте, на яку аудиторію вона розрахована):* Нація тримається духовними зусиллями особистостей (Є. Сверстюк); **У світі було б набагато менше зла**, якби всі, хто має владу, розуміли, що в їхніх руках прекрасний спосіб служити іншим людям (Л. Гузар); Найважча професія – бути людиною (Х. Марті); Формальна освіта допоможе вам вижити. Самоосвіта приведе вас до успіху (Д. Рон); Усе в наших руках, через те їх не можна опускати (К. Шанель); Межі моєї держави – це межі моєї мови (Б. Хмельницький); Книжки – це вікна, через які виглядає душа (Г. Бічер). Або завдання: *Заповніть подану таблицю, подаючи щонайменше 2 варіанти вступу і висновків.*

Тип промови за метою	Вступ	Висновок
<i>Інформаційна промова</i>		
<i>Реклама</i>		
<i>Агітаційна промова</i>		
<i>Розважальний виступ</i>		
<i>Закличний виступ</i>		

Отож задекларована система вправ спрямована на вдосконалення риторичної компетентності здобувачів освіти, значущим складником якої постає вміння критично мислити – аналізувати, синтезувати інформацію, аргументувати чи спростовувати думки, генерувати креативні рішення та ідеї тощо.

Хочемо зауважити і про виховний потенціал завдань, уміщених у рубриці «Практичний тренажер», оскільки вони передбачають формування особистості з україноцентричними поглядами, активного громадянина-патріота своєї держави, який використовує слово не для маніпуляції свідомістю інших, а для гармонізації взаємин та спільного успіху.

У рубриці «Довідковий інструментарій» вміщено опорні конспекти базової інформації. Логічно побудовані схеми-опори, ментальні карти оптимізують процес запам'ятовування й відтворення значного за обсягом матеріалу. Такий формат викладу матеріалу, своєю чергою, дає змогу трансформувати традиційний процес навчання на розвивальний: робота з опорними схемами, таблицями, картами знань дозволяє здобувачам освіти зрозуміти логічні, причинно-наслідкові, асоціативні зв'язки в межах виучуваних тем, сфокусувати увагу на головному. Наприклад, ментальна карта «Правильність мовлення» (рис. 1) дає змогу систематизувати й структурувати навчальний матеріал щодо сутності такої комунікативної ознаки, як правильність мовлення.

Рис. 1. Ментальна карта «Правильність мовлення»

Рубрика «Тестовий простір – перевір свої знання!» містить систему тестових завдань закритого типу для самоконтролю, взаємоконтролю. Різні щодо складності завдання дають змогу здобувачеві освіти здійснити самоаналіз: визначити глибину та міцність теоретичних знань, з'ясувати рівень сформованості риторичних умінь і навичок.

Отож методичний апарат навчального посібника «Практикум з риторики» є інструментарієм не лише сприймання й засвоєння освітнього контенту, але й формування ключових компетентностей, серед них і критичного мислення.

2. Методичний інструментарій розвитку критичного мислення здобувачів вищої освіти на заняттях з риторики

Хоча в лінгводидактиці напрацьовано значний досвід використання педагогічних технологій задля формування критичного мислення здобувачів освіти, проте кожен викладач має уникати штампів щодо їхнього застосування, укладаючи власний методичний арсенал. Нешаблонність, оригінальність, самобутність занять є результатом самовідданої праці педагога, який зумів до своєї творчої лабораторії долучити і здобувачів освіти, «перетворити їх на співучасників навчально-виховного процесу»¹². Діалогізація освітнього процесу сприяє вдосконаленню в майбутніх учителів-словесників комунікативної компетентності, зокрема умінь висловлювати незаангажовані чиясь авторитетною думкою власні міркування, аргументувати й обстоювати свої погляди. А така суб'єктивно-індивідуальна позиція є однією з найважливіших характеристик критичного мислення. Інтерактивна освітня модель забезпечує розширення пізнавальних можливостей здобувачів освіти щодо здобуття, аналізу та застосування інформації, а водночас і створення комфортних умов для формування навичок критичного мислення.

Характеризуємо інтерактивні технології розвитку критичного мислення здобувачів освіти, що використовуємо під час викладання навчальної дисципліни «Риторика».

Особливий потенціал у формуванні критичного мислення має *метод проєктів* – «спосіб досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми (технології), що має завершитися реальним практичним результатом, оформленим тим чи тим способом»¹³. Метод проєктів розглядаємо як ефективний засіб розвитку критичного мислення, оскільки він сприяє вдосконаленню вмінь планувати свою діяльність, орієнтуватися в інформаційному просторі; пропонувати вихід із тих чи тих ситуацій, презентувати результати своєї діяльності. З-поміж системи ознак, притаманних цьому методу, пріоритетними вважаємо такі: інтерактивність, інтегративність, проблемність, самостійність, комунікативність, особистісна зорієнтованість, результативність.

Проєктний метод завжди передбачає актуалізацію якоїсь важливої проблеми та її самостійне розв'язання студентами (індивідуально, попарно, по групах). Успішній реалізації будь-якого проєкту сприяє, на нашу думку, чіткий алгоритм роботи його учасників, що

¹² Семенов О. М., Базиль Л. О., Дятленко Т. І. Фахова практика вчителя-словесника. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2011. С. 131.

¹³ Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інтерактивні технології навчання у вищому педагогічному навчальному закладі : навчальний посібник / за ред. Р. С. Гуревича. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. С. 89.

передбачає: окреслення мети проєкту; концептуалізацію майбутньої діяльності; визначення конкретних завдань і прогнозування певних результатів; формулювання гіпотези; добір матеріалів; аналіз і, якщо потрібно, коригування одержаних результатів; обговорення форми й змісту презентації проєкту; аналіз проєкту.

У вітчизняній лінгводидактиці усталеними вже є вимоги, які висувають до використання проєктного методу, зокрема: проєкт повинен мати чітку концепцію; чинником реалізації того чи того проєкту завжди є певна проблема, розв'язання якої передбачає застосування інтегрованих знань і дослідницьких методів (пошукового, зіставного) для досягнення бажаного результату; самостійність і креативність під час розв'язання актуалізованих завдань; очікувані результати повинні мати практичне, теоретичне та пізнавальне значення, чим і визначається значущість проєкту; якщо потрібно, консулюватися з викладачем.

Під час вивчення дисципліни «Риторика» пропонуємо різні (теми проєктів уміщено в названому вище навчальному посібникові (Прокопчук Л. В., Лебедь Ю. Б. Практикум з риторики : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «Твори», 2023. 200 с.), за яким здійснюємо підготовку здобувачів освіти.

До прикладу: *Тема* індивідуального творчого проєкту «*Соціальна сторінка улюбленого оратора*». *Мета* роботи учасників проєкту – створити віртуальну сторінку улюбленого вітчизняного оратора в соціальній мережі. На сторінці має бути подана така інформація:

1. Портрет оратора (ілюстрації, де він зображений).
2. Ім'я, під яким він себе зареєстрував би.
3. Його гасло (яким би, на Вашу думку, воно могло б бути).
4. Відомості про оратора (біографія, цікаві факти із життя тощо).
5. Відомі вислови цієї людини (на Ваш вибір; щонайменше 5).
6. Підписники. Хто, на Вашу думку, підписався б на його сторінку?
7. Дописи оратора. Які дописи робив би цей оратор (інформація має стосуватися риторики).

8. Коментарі (зробити кілька коментарів).

Щоб полегшити процес пошуку, пропонуємо періоди розвитку вітчизняної риторики та подаємо яскравих представників кожного з них: риторика Київської Русі (митрополит Іларіон, Володимир Мономах, Кирило Турівський, Клим Смолятич); ораторське мистецтво в XIV–XVI ст. (Кирило Транквіліон-Ставровецький, Станіслав Оріховський, Іван Вишенський); ораторське мистецтво в XVII – на поч. XVIII ст. (Іоаннікій Галятовський, Феофан Прокопович); розвиток риторики в Україні у XVIII – на поч. XX ст. (Григорій Сковорода, Маркіян Шашкевич, Андрій Шептицький, Іван Огієнко, Іван Франко); вітчизняна риторика у II пол. XX – на поч. XXI ст. (В'ячеслав

Чорновіл, Любомир Гузар, Дмитро Павличко, Галина Сагач, Ліна Костенко та ін.).

Завдання учасників проекту: мотивувати вибір теми; розробити концепцію виступу; продумати вдалий варіант вступу, висновків; оформити результати; визначити форму презентації.

Для оптимізації процесу підготовки пропонуємо студентам *критерії оцінювання* такого виступу: композиційна цілісність, змістовність виступу, ґрунтовність знань матеріалу; достатність розкриття теми; упевненість, переконливість мовлення; уміння аргументувати власну думку; уміння узагальнювати; рівень володіння культурою мовлення; стилістична виразність.

Використання проектних технологій допомагає здобувачам освіти набувати досвіду самостійно конструювати свої знання, вибудовувати стратегії досягнення кінцевого результату, самореалізуватися, а отже вдосконалювати навички критичного мислення.

На заняттях з риторики досить часто застосовуємо гру – або як самостійну педагогічну технологію або ж як елемент методу ситуаційних вправ (гра «Мікрофон», вправи «Правда / фейк», «Еркуль Пуаро», «Дискутанти» та ін.). Прийом «Мікрофон» використовуємо на різних етапах заняття, оскільки він сприяє активізації інтуїтивної сфери здобувачів освіти, слугує своєрідним тренінгом швидкої реакції та вмінь ухвалювати рішення, залучає не тільки логічне, а й інтуїтивне мислення.

Вправа «Дискутанти» передбачає роботу в парах: один учасник мінідискусії експромтом висловлює думку щодо однієї із запропонованих тем (наприклад: Аборт – це вбивство?; Самоосвіта – запорука якісної освіти; Шлюбний договір: за чи проти?; Чи потрібно боротися з інвективною лексикою?; Що важливіше – гроші чи любов? тощо), а інший – спростовує аргументи. Переможця визначають експерти.

Під час опрацювання теми «Види і жанри публічних виступів» проводимо гру-тренінг «*Типи промов: від А до Я*». Завдання гри: об'єднатися в мікрогрупи (відповідно до кольорів, які в кожного лежатимуть на столі), окреслити особливості певного виду промови, вимоги до її підготовки; скласти хмарку тегів відповідно до теми; виголосити мініпромову (тема за власним вибором). Такі завдання дають змогу відпрацювати вміння й навички спілкуватися в групі, критично мислити, аргументувати власні міркування, спростовувати, якщо треба, міркування інших, ухвалювати колективні рішення.

Серед імітаційних ігор використовуємо гру «*Шість капелюхів*», яка навчає здобувачів освіти прогнозувати, усебічно аналізувати запропоновану навчальну ситуацію. Ефективність її використання залежить не тільки від рівня їхньої підготовленості, але й від уміння

викладача організувати освітній процес, що передбачає певну попередню роботу, зокрема: продумати тему для імітації; передбачити участь кожного із студентів у грі; подати студентам достатньо інформації про їхні дії, передбачені процедурою; підготувати запитання, які можна використати під час підбиття підсумків.

Студенти, учасники гри-імітації, також мають дотримуватися певних правил. Тому на початку гри пропонуємо ознайомитися з пам'яткою про правила проведення гри (чітко дотримуйтеся своєї ролі; будьте уважними до учасників гри та до ведучого; не коментуйте поведінки інших; аналізуйте діяльність учасників лише після гри, узявши участь в обговоренні). Така гра ефективна під час аналізу відеоматеріалів. Зорієнтувати студента в процесі обговорення змодельованої ситуації можуть навідні запитання чи завдання: *для гравця в білому капелюсі* – «Що нового ви дізналися?», «Яку інформацію ви почули вперше?»; *гравець у червоному капелюсі* має поміркувати над запитанням «Які почуття переполювали вас, коли ви переглядали цю ситуацію?»; *для власника чорного капелюха* можемо запропонувати відповісти на такі запитання: «До яких негативних наслідків може призвести така ситуація? чи «Які недоліки ви спостерегли?»; *гравець в жовтому капелюсі* пропонує запитання «Який позитив можна виділити в аналізованій ситуації?» або «Які позитивні наслідки може мати ця ситуація?»; *гравець у зеленому капелюсі* має відповісти на запитання «Які б зміни ви внесли в цю ситуацію?, а *власник синього капелюха* продумує відповідь на запитання «Які висновки ви зробили?», «Чого навчилися, аналізуючи цю ситуацію?».

Ефективним методом розвитку критичного мислення на практичних заняттях діалогічного типу є *кейс-метод*, або *метод ситуаційних вправ*, – «усебічний аналіз представленої ситуації професійно-педагогічної діяльності, що обговорюється під час відкритої дискусії і сприяє виробленню в майбутніх учителів навичок прийняття рішень»¹⁴. Науковці називають такі переваги кейс-методу: метод сприяє розвитку низки особистісних рис, як-от: цілевизначення, працьовитість, здатність конкурувати, здатність ефективно комунікувати, діяльність, духовність, доброчесність, індивідуальність; уміння аналізувати інформацію тощо. Значущим є формування здатності чітко аргументувати й обстоювати, якщо треба, власну позицію, ухвалювати рішення¹⁵.

¹⁴ Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури : монографія. Вінниця : Глобус-Прес, 2006. С. 214.

¹⁵ Сурмін Ю. П. Метод аналізу ситуацій (casestudy) та його навчальні можливості. Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології : колективна монографія. Київ : МАУП, 2005. С. 194–195.

Основою для кейсу може слугувати лише проблемна ситуація, що передбачає різні варіанти розв'язання або ж різні підходи до її потрактування. Кейс-метод передбачає певний алгоритм дій: ознайомлення з проблемною ситуацією; з'ясування чинників такої ситуації; висловлення й обговорення пропозицій щодо розв'язання конкретної ситуації; ухвалення виважених рішень; підбиття підсумків. Кейс може бути у текстовому форматі, у форматі відео- чи аудіоматеріалу.

Наприклад, пропонуємо для обговорення відекейс «Чи загрожує чистоті української мови молодіжний сленг?» (Електронний режим доступу: <http://surl.li/uaram>), який містить проблемну неоднозначну ситуацію, зумовлену різними підходами до потрактування ролі і місця молодіжної субкультури в лінгвосистемі національної культури. Або ж завдання *прокоментуйте промову Михайла Хоми (Дзідзьо) на VIII Національному молитовному сніданку України* (URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HIYu35Qz1Aw>) *та проаналізуйте його за таким алгоритмом*: контакт з аудиторією (наявність/ відсутність прийомів привернення уваги слухачів; їхня різноманітність, доцільність); характеристика невербальної комунікації оратора (уміння тримати увагу аудиторії; упевненість /неупевненість; просторова організація комунікації; інтонація, голос, темп; погляд, рухи, жести, міміка); поради ораторові.

Отож кейс-метод дає змогу не тільки оцінити знання здобувачів освіти, але й їхнє вміння самостійно осмислювати, аналізувати, оцінювати ту чи ту ситуацію, ухвалювати обґрунтовані рішення. До того ж кейс-метод сприяє розвитку професійно значущих компетентностей, зокрема комунікативних, як-от: уміння вести діалог, обстоювати власну позицію, дискутувати, спростовувати міркування опонентів, уміння слухати, а також здійснювати аналіз та самоаналіз.

Розвиток критичного мислення на заняттях з риторики забезпечує також рефлексія – один із способів самопізнання, самооцінки й самоаналізу, що дає змогу скорегувати власну освітню траєкторію з огляду на здобуті результати. Рефлексія є важливим складником риторичного навчання, оскільки допомагає здобувачеві освіти визначити не лише ті чи ті здобутки, але й прогалини в знаннях теорії мовленнєвого спілкування, свідомо окреслювати подальші цілі. Наприклад, рефлексія є складником гри «Познайоммося». Після розповіді про себе здобувачі освіти мають рефлексувати, скориставшись таким алгоритмом: *Як я оцінюю самопрезентацію? Що сподобалося в ній? Які слабкі місця виявилися під час розповіді? Що відчувала під час вправи? Чому вдалося (не вдалося) впоратися із хвилюванням? Які висновки зробила?*

Участь у грі «Мріймо» (завдання: *напишіть, які результати очікуєте після вивчення «Риторики»*) передбачає самоаналіз риторичних знань, умінь і навичок, аби визначити цілі подальшої риторичної діяльності.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідивши наукову літературу, можемо виокремити такі характеристики критичного мислення: самостійне формування суджень, переконань, ідей як наслідок пошуку й аналізу різної інформації; формування логічних аргументів, раціональних суб'єктивних суджень; уміння слухати й чути; здатність доводити власну думку; готовність бути відповідальним за сказане; уміння дискутувати; самоаналіз. Вищезазначені характеристики розвиваються, удосконалюються під час вивчення здобувачами освіти дисципліни «Риторика», адже вона спонукає до діалогу, який розвиває критичні мисленнєві операції (розмірковування, пізнання, самоаналіз) та формулює світоглядні принципи особистості. Комунікативна діяльність здобувачів освіти на заняттях забезпечує самовиявлення, самоідентифікацію, а отже, сприяє розвитку критичного мислення.

Методичний апарат навчального посібника «Практикум з риторики» спрямований на формування не лише риторичної компетентності здобувачів вищої освіти, а й на вміння обстоювати свої думки, взаємодіяти в групах, на розвиток критичного мислення.

Практична діяльність здобувачів освіти, зорієнтована на систематизацію, узагальнення й поглиблення здобутих теоретичних знань та набутих практичних умінь і навичок, передбачає виконання завдань різного типу: робота з ментальними картами, таблицями, тести, презентація проектів (як індивідуальних, так і групових), різні ігри (імітація, тренінг), добір аргументів, ситуативні завдання тощо. Усі вправи спонукають здобувачів освіти аналізувати інформацію, критично осмислювати її, аргументовано доводити власну думку, формують здатність бути активним учасником дискусії, аналізувати ідеї інших, ухвалювати рішення, ефективно здійснювати рефлексію, самоаналіз. Розвиток критичного мислення мотивує здобувачів освіти до активної навчально-пізнавальної діяльності, розвиває їхні як професійні, так й особистісні якості.

Розглянуті ідеї було втілено в процес професійної підготовки здобувачів вищої освіти у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського й Комунального закладу вищої освіти «Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж».

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано наукові дослідження, що стосуються проблеми критичного мислення. Розглянуто окремі аспекти формування критичного мислення здобувачів вищої освіти. З'ясовано роль критичного мислення у формуванні риторичної компетентності. Схарактеризовано особливості змісту посібника з риторики крізь призму формування критичного мислення. Запропоновано модель завдань, спрямованих на розвиток критичного мислення у здобувачів освіти під час вивчення риторики. Закцентовано на значущості високого рівня сформованості навичок критичного мислення в сучасному глобалізованому суспільстві, до того ж в умовах широкомасштабної агресії росії проти України, задля надійної фільтрації лавиноподібних медійних повідомлень, з метою запобігання інформаційним маніпуляціям.

Література

1. Голуб Н. Система вправ з риторики для студентів педагогічних спеціальностей. *Дивослово*. 2007. Грудень (609). С. 21–25.
2. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інтерактивні технології навчання у вищому педагогічному навчальному закладі : навчальний посібник. За ред. Гуревича Р. С. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. С. 89.
3. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. Харків: Вид. група «Основа», 2009. 176 с.
4. Заболотня О. Використання педагогічних ідей В. О. Сухомлинського в процесі формування критичного мислення особистості. URL: https://znayshov.com/FR/22452/pedvisnik_1_2_2023-71-75.pdf (дата звернення 15.04.2024).
5. 2300 вибраних мудрих думок про книгу і читання / упоряд. Г. М. Голиш. Черкаси : Вертикаль, 2018. 296 с.
6. Куцевол О. М. Теоретико-методичні основи розвитку креативності майбутніх учителів літератури : монографія. Вінниця : Глобус-Прес, 2006. С. 214.
7. Пометун О. Запитання на уроці: Навіщо? До кого? Як і про що? : метод. посібник для вчителів загальноосвітніх шкіл. Київ, 2019. 96 с.
8. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
9. Прокопчук Л. В., Лебедь Ю. Б. Практикум з риторики : навч. посіб. Вінниця : ТОВ «Твори», 2023. 200 с.
10. Семенов О. М., Базиль Л. О., Дятленко Т. І. Фахова практика вчителя-словесника. Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2011. 496 с.

11. Семеног. О., Кульбабська О. Формування м'яких навичок студентів-філологів у міжрегіональному проєкті з інфомедійної грамотності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2021, № 4 (108). URL: <https://archer.chnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2193/1/4%2C2021%20%285%29%20%28pdf.io%29.pdf> (дата звернення 17.05.2024).

12. Сурмін Ю. П. Метод аналізу ситуацій (casestudy) та його навчальні можливості. *Глобалізація і Болонський процес: проблеми і технології*: колективна монографія. Київ : МАУП, 2005. С. 175–199.

13. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д.; Наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ : Вид-во «Плеяди», 2006. С. 7.

14. Якими будуть основні 10 навичок у 2025 році – Всесвітній економічний форум опублікував список. URL: <https://nus.org.ua/news/yakumu-budutosnovni-10-navuchok-u-2025-rotsi-vsesvitnij-ekonomichnyj-forumopublikuvav-spysook/> (дата звернення 07.05.2024).

Information about the authors:

Prokopchuk Liudmyla Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Ukrainian Language Department

Vinnysia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

32, Ostrozkogo str., Vinnysia, 21000, Ukraine

Lebed Iuliia Borysivna,

Candidate of Philological Sciences

Head of the Department of Foreign Literature

and Fundamentals of Rhetoric

Communal Higher education institution

«Vinnysia Humanities Pedagogical College»

13, Nahirna str., Vinnysia, 21019, Ukraine

Skrypnyk Nadiia Ivanivna,

Candidate of Philological Sciences

Head of the Department of Ukrainian Philology

Communal Higher education institution

«Vinnysia Humanities Pedagogical College»

13, Nahirna str., Vinnysia, 21019, Ukraine